

121STE JAARGANG - 2020 | 1 (JAN. - APRIL)

volks- kunde

TIJDSCHRIFT OVER
DE CULTUUR VAN HET
DAGELIJKS LEVEN

ISSN 0042-8523

Uitgegeven met steun van de
Vlaamse overheid,
de Universitaire Stichting van België,
het Vera Himlerfonds en Musea
en Erfgoed Antwerpen vzw

Vlaanderen
verbeelding werkt

Redactie: drs. Paul Catteeuw (redactiesecretaris; Kontich),
dr. Sophie Elpers (Arnhem), prof. dr. Hans Geybels (Leuven),
prof. dr. Marc Jacobs (Brugge), dra. Jorijn Neyrinck (Brugge),
dr. Maarten Larmuseau (Kessel-Lo), dra. Hilde Schoefs (Bilzen),
prof. dr. Annick Schramme (Berchem),
em. prof. dr. Stefaan Top (eindredacteur; Rotselaar),
dr. Albert van der Zeijden (Egmond aan Zee), dra. Els Veraverbeke (Gent),
prof. dr. Johan Verberckmoes (Heverlee)
Verantwoordelijke uitgever: dr. Jur. Paul Peeters ('s-Gravenwezel/Schilde),
lic. Sigrid Peeters (Oelegem/Ranst)

Adressen

Redactie: J.B. Reykerslaan 28, 2550 Kontich, redactie@volkskunde.be
Beheer-Uitgeverij: vzw Centrum voor Studie en Documentatie,
Gillès de Pélichylei 97, 2970 's-Gravenwezel (Schilde), info@volkskunde.be

Jaarabonnement

Voor België: € 24,00 – buiten België € 30,00
Voor nummers buiten abonnement: info@volkskunde.be

Het tijdschrift *Volkskunde* werd opgericht in 1888 door August Gittée en Pol De Mont. Alfons De Cock werd redacteur in 1894. Hij overleed in 1921. Van 1914 tot 1920 hield *Volkskunde* op te verschijnen. Daarna berustte de leiding bij Victor de Meyere, vanaf 1936 bijgestaan door Jan de Vries. Na het overlijden van De Meyere (1938) hebben J. de Vries, M. De Meyer, P.J. Meertens en K.C. Peeters het tijdschrift voortgezet samen met de professoren J. Gessler (Leuven) en P. de Keyser (Gent). De nieuwe reeks begon met de 43e jaargang (1940-41). De redactie bestond in 1966 (67e jaargang) uit C.C. van de Graft, H. Jamar, P. Lindemans, P.J. Meertens, M. De Meyer, K.C. Peeters, W. Roukens en H. Stalpaert; vanaf de 73e jaargang (1972) aangevuld door J. Theuwissen en J.J. Voskuil. Na het overlijden van K.C. Peeters (1975) werd, vanaf de 77e jaargang (1976), de redactie geleid door J. Theuwissen en S. Top en dit tot 2008. Tot en met 2011 was S. Top eindredacteur en redactiesecretaris. Vanaf 2012 is alleen nog sprake van de redactie, die samengesteld is zoals hierboven vermeld.

Making Intangible Heritage

Een kritiek op Valdimar Hafstein

Immaterieel erfgoed is zo langzamerhand een belangrijk onderzoeksobject geworden binnen ‘critical heritage studies’. De IJslandse etnoloog/volkskundige Valdimar Hafstein was één van de eersten die zich kritisch uitte over het door UNESCO gehanteerde lijstensysteem. Zijn kritiek, nu verbreed tot een algemene kritiek op het UNESCO verdrag inzake de Bescherming van het Immaterieel Erfgoed, heeft hij nu samengevat met de titel *Making Intangible Heritage*.

In dit besprekingsartikel wil ik beargumenteren dat Hafstein onvoldoende recht doet aan wat er allemaal gebeurt onder de vlag van het UNESCO verdrag. Ook wil ik zoeken naar een benaderingswijze ‘beyond critical heritage studies’, waarbij immaterieel erfgoedprofessionals zich op kritisch reflectieve wijze engageren met erfgoed.

We kennen Valdimar Hafstein als een onvermoeibaar criticus van het UNESCO verdrag inzake de Bescherming van het Immaterieel Cultureel Erfgoed. Hafstein raakte erbij betrokken toen hij ooit, in Parijs, een UNESCO-vergadering bijwoonde. Hafstein verbaasde zich toen over de ellenlange discussies of de inventarisaties van immaterieel erfgoed, waartoe het verdrag oproept, ‘register’ of ‘lijst’ genoemd moesten worden. Er zat, natuurlijk, een diepere vraag achter, namelijk of gestreefd moest worden naar een ‘list of masterpieces of the intangible cultural heritage’ of dat de voorkeur moest worden gegeven aan een minder hiërarchische aanpak, die geen ranglijst moest worden van ‘showpieces’. Zoals we allemaal weten werd uiteindelijk besloten het idee van de ‘masterpieces’ te verwerpen, iets waar volkskundigen/etnologen ook op aandrongen. Hafstein had toen zitting in de IJslandse delegatie die deelnam aan de discussies (waarbij ik het overigens opvallend vind dat hij zijn eigen interventies, zo die er al waren, nergens noemt in zijn boek). Zoals hij in zijn boek laat zien, voelde hij zich in deze wereld als een vreemde eend in de bijt, die de discussies slechts met verbazing kon gadeslaan. Het was voor hem een andere cultuur, letterlijk, die bijvoorbeeld al tot uitdrukking komt als hij zijn eigen kledingstijl, enigszins slordig en informeel zoals het een goed wetenschapper betaamt, contrasteert met de meer formele dresscode van de diplomaten. Zoals hij niet zonder humor vertelt, ging tot overmaat van ramp de rits kapot van de enige nette broek die hij bij zich had, en was hij dus gedwongen om zijn overhemd loshangend te dragen om zo te maskeren dat zijn rits permanent openstond tijdens de vergaderingen die week. Achteraf kunnen we zeggen dat dit heel symbolisch was voor Hafsteins opvattingen over het UNESCO verdrag!

Foto uit het besproken boek.

Als lid van de IJslandse delegatie woonde Valdimar Hafstein enkele UNESCO vergaderingen bij.

Een requisitoir

Waar Hafstein al snel afhaakte na zijn eerste UNESCO vergadering, raakte ikzelf juist meer betrokken bij deze Conventie en woonde sindsdien vele UNESCO vergaderingen bij. Soms ook met verbazing, maar tegelijk ook met waardering voor de insteek van dit verdrag, waarvan voor mij de essentie is het versterken ('empoweren') van gemeenschappen, groepen en individuen die immaterieel erfgoed praktiseren en ook een toekomst willen geven. Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland, het centrum waar ik werk, is verantwoordelijk voor de implementatie van het verdrag in Nederland.

Hafsteins verhaal leest als een requisitoir tegen alle negatieve ontwikkelingen rondom de vererfgoedisering van de cultuur van het dagelijks leven, die Hafstein als een groot gevaar ziet. Omdat hij zich vooral baseert op die ene UNESCO vergadering die hij ooit bijwoonde, beschrijft Hafstein met name de periode lang voor de inwerkingtreding van de Conventie. Dat is tegelijk ook een kritiek op zijn boek. Wie op zoek is naar de discussies zoals die nu gevoerd worden binnen UNESCO, discussies waarbij niet alleen state parties maar ook NGO's en collega's van Hafstein zijn betrokken, komt in dit boek niet aan zijn trekken.

Gevaarlijk

Waar liggen de gevaren volgens Hafstein? In zijn boek behandelt Hafstein vijf grote onderwerpen:

1. 'Making heritage, making threats', waarin hij de voorgeschiedenis van het UNESCO verdrag beschrijft;
2. 'Making lists', waarin hij de discussie over het voorgestelde lijstensysteem behandelt;
3. 'Making communities', waarin hij de centrale rol van communities in het UNESCO verdrag kritisch beschouwt;
4. 'Making festivals', waarin hij wil aantonen dat het UNESCO verdrag een nieuwe fase is in de folklorisering van de cultuur van het leven van alledag;
5. 'Safeguarding as treatment', waarin hij het borgingsparadigma van UNESCO aan een kritische beschouwing onderwerpt.

Hafstein behandelt al zijn onderwerpen in een polemische stijl, als een kritiek op het UNESCO verdrag. Hij wil, zoals het op de achterflap genoemd wordt, een verslag doen, dat 'peers underneath the official account, revealing the contexts important for the UNESCO as an organization (...) inviting the readers to witness the diplomatic jostling behind the curtains'.

Illustratief is Hafsteins behandeling van de voorgeschiedenis van het verdrag. In het 'officiële' UNESCO verhaal wordt gesteld dat het allemaal begonnen is in Marrakesh, Marokko, met de Spaanse schrijver Juan Goytisyo die de aandacht vroeg voor de dreigende teloorgang van de plaatselijke markt op het Jemaa el-Fna marktplein. Door de geplande nieuwbouw dreigde de plaatselijke 'folklore' van marktkraampjes en allerhande kunstmakers verloren te gaan. Hij besloot zijn landgenoot Fredrico Mayor aan te spreken, die op dat moment directeur generaal was bij UNESCO. Als wij Hafstein mogen geloven, kwam voor UNESCO dit verzoek als een godsgeschenk, waarmee UNESCO zich een nieuwe bestaansgrond kon verwerven. Het onderwerp speelde namelijk al wat langer. Het verzoek sloot aan bij een eerdere brief van het ministerie van buitenlandse zaken van Bolivia, uit 1973, die de aandacht vroeg voor de dreigende commercialisering van traditionele culturen, waarin bijvoorbeeld volksliedjes geëxploiteerd worden door internationale bedrijven zoals Sony. Naar de mening van de Boliviaanse minister vroeg dit om auteursrechterlijke bescherming van de traditionele liedjes. Dit op zijn beurt sloot weer aan bij een breder vertoog waarin de aandacht gevestigd werd op de dreigende mondialisering en commerciële exploitatie door grote bedrijven uit het noordelijk halfrond. De Conventie werd zo, succesvol, neergezet als een emancipatieslag voor het arme zuiden. Het waren met name Aziatische landen als Japan en Korea die vorm gaven aan de nieuwe Conventie en er veel tijd en geld in staken. Japan leverde met Koichiro Matsuura de nieuwe directeur-generaal van UNESCO, voor wie deze nieuwe Conventie een prestigestuk was.

Deconstruerende benaderingswijze

Typend voor de aanpak van Hafstein is de deconstruerende benaderingswijze. Zo wijst hij op het belang dat fascistische dictaturen altijd hechten aan kleurrijke folkloristische manifestaties ter ondersteuning van het eigen regime, en dat de interventie van de Boliviaanse dictator Hugo Banzer Suárez zo gezien moet worden. Dat Japan en Korea vervolgens het voortouw namen

in de vormgeving van de Conventie ‘ontmaskert’ Hafstein als ‘their own bid for hegemony’ (p. 163). In zijn ontmaskerende doelstelling toont Hafstein zich een stevige aanhanger van de Italiaanse marxist Antonio Gramsci (1891-1937).

Interessanter is dat Hafstein de kwestie van het auteursrecht verbindt met een indringende bespreking van de Simon & Garfunkel hit *El Cóndor Pasa*. Want bij wie berust eigenlijk het auteursrecht voor dit liedje en is dit wel zo nauwkeurig vast te pinnen? Algemeen wordt aangenomen dat Simon & Garfunkel zich baseerden op een ouder, traditioneel volksliedje. Of was het oorspronkelijk een compositie van de bekende componist Daniel Alomía Robles (1871-1942)? Dit alles nog afgezien van het feit dat bij traditionele volksliedjes het westerse auteursrecht principe, dat de originele compositie aan één bepaalde persoon wil vastleggen, moeilijk toepasbaar lijkt. In dit soort analyses is Hafstein op zijn sterkst, al leidt het wel tot de vraag of de commerciële exploitatie van dit soort liedjes niet een reële uitdaging is, niet alleen voor de UNESCO Conventie.

Het hoofdstuk ‘Making lists’ bouwt voort op de discussie waar Hafstein in Parijs getuige van was: moeten we het een register noemen of een lijst. Voor Hafstein maakt het eigenlijk niet veel uit. Hoe je het ook noemt: als je er een lijstje van maakt dan leidt het volgens Hafstein automatisch tot een hiërarchisering van gewoonten en gebruiken, die uit den boze is. Hoe je het ook noemt, een lijst is een lijst, waarmee je dingen apart zet. Daar komt volgens Hafstein nog bij dat de voordragende staten de lijsten vooral gebruiken om er toeristen mee te trekken. Met ogenschijnlijk satanisch genoeg beschrijft hij nog een tweede, onbedoeld gevolg van dit quasi onschuldige lijstjes maken: het trekt niet alleen toeristen, maar ook terroristen aan. Op 28 april 2011 werd Jemaa-El Fna getroffen door een terroristische aanslag. Iets dat voor de ene heilig is als erfgoed, is voor de ander een motief voor ‘ontheiliging’. Het speelt ook bij het materiële erfgoed. We kennen allemaal het voorbeeld van de vernietiging van de Boeddha’s van Bamyan door de Taliban.

Communities onder curatele

In het hoofdstuk over ‘Making communities’ herneemt Hafstein zijn aanklacht. In het officiële UNESCO verzoeken wordt om meer aandacht gevraagd voor een bottom up benadering, met een centrale rol voor de gemeenschappen, groepen en individuen die immaterieel erfgoed maken en een toekomst willen geven. Persoonlijk vind ik dit een van de grote, vernieuwende aspecten van de Conventie, aansluitend bij participerende en democratiserende benaderingswijzen van erfgoed, die ook in andere sectoren dan alleen die van het immaterieel erfgoed worden nagestreefd. Hafstein ziet het anders. Die ziet de *community* benadering van de *state parties* als een manier om deze *communities* onder controle te brengen, met name daar waar het gaat om culturele minderheden. Het is een manier voor *state parties* om *communities* in een administratieve houdgreep te nemen om ze zo te kunnen controleren. In de woorden van Hafstein: ‘their interventions transform the cultural space into a resource for administring populations, a resource through which communities

can police and reform themselves' (p. 95). Ook hier klinkt de stem van Gramsci weer door (en van latere marxistische denkers zoals Herbert Marcuse, die het concept 'repressieve tolerantie' introduceerde).

Folklorisering

In het hoofdstuk 'Making festivals' interpreteert Hafstein het UNESCO Verdrag als een hernieuwde poging tot folklorisering, het omvormen van de cultuur van het dagelijks leven tot een spektakelstuk voor toeristen, waarbij de cultuur van het dagelijks leven uit zijn eigenlijke context wordt gelicht. Het maakt, volgens Hafstein, volkscultuur tot iets artificieels, onderdeel van een cultureel programma dat slechts bedoeld is om toeristen te trekken. Hafstein behandelt het voorbeeld van het Vimbuzu genezingsritueel in Malawi, dat in plaats van simpelweg een genezingsritueel nu tot 'erfgoed' is gemaakt, tot een festival voor toeristen. Hij had ook op bepaalde huwelijksceremonies kunnen wijzen, die eindeloos heropgevoerd worden voor toeristen. Het is een proces waarvan de etnoloog als geen ander inzicht heeft, waarbij Hafstein wijst op het baanbrekende werk van met name Duitse volkskundigen zoals Hans Moser en Konrad Köstlin.

Ook bij zijn behandeling van het concept 'safeguarding' legt Hafstein de nadruk op het artificiële van dit soort benaderingswijzen. Hafstein ziet 'safeguarding' als het grootste gevaar dat de cultuur van het dagelijks leven kan overkomen, zoals in het voorbeeld van het Vimbuza helingsceremonieel in Malawi, waarover hij stelt dat 'safeguarding measures emerge as the greatest threat to Vimbuza's continued practice' (p. 156), waarbij, zoals hij enkele pagina's later constateert, 'local actors are asked to surrender to experts and councils and administrators to control over their cultural practices' (p. 158). Hafstein heeft een broertje dood aan ingrepen door overheden en erfgoedprofessionals die door middel van culturele programma's tradities in een bepaalde richting proberen te sturen. Daarbij ontziet hij ook zijn eigen vakgenoten niet, de zogenoemde *public folklorists*, die participeren in bottom up projecten in het veld, bedoeld om gemeenschappen te *empoweren* maar die Hafstein neerzet als 'systematic cultural interventions, designed to bring about cultural change' (p. 147).

In search of authenticity

Alles bij elkaar genomen wekt Hafstein de suggestie dat het UNESCO Verdrag is opgezet als één groot complot van fascistische dictaturen om de eigen bevolking, en dan met name de minderheden, onder de duim te houden, aangevuld met landen als Korea en Japan, die de Conventie zouden aangrijpen in hun streven naar een wereldwijde hegemonie. Iets dergelijks geldt ook voor Hafsteins afkeer van culturele programma's en voor de rol van *cultural brokers*, die erop uit zouden zijn *communities* administratief onder de duim te houden. Dat UNESCO daarbij *communities* reduceert tot statische, onveranderlijke grootheden is een klacht die ik in zijn algemeenheid niet deel. Sinds het werk van Zygmunt Bauman zijn wetenschappers gewend geraakt om gemeenschappen als meer

fluïde te interpreteren, als tijdelijke bondgenootschappen van groepen of individuen die zich organiseren rondom een bepaalde vorm van erfgoed. In de Europese FARO Conventie wordt hiervoor het woord ‘erfgoedgemeenschappen’ gebruikt, een notie die ook meer en meer ingang heeft gevonden binnen het UNESCO Verdrag inzake de Bescherming van het Immaterieel Erfgoed.

In zijn afkeer van culturele programma’s om immaterieel erfgoed te borgen voor de toekomst, komt Hafstein gevaarlijk dicht bij de notie dat ‘safeguarden’ een gevaar zou vormen voor de oorspronkelijke, ‘zuivere’ volkscultuur. Het lijkt soms of voor Valdimar Hafstein de volkskunde nog steeds ‘a quest for authenticity’ is, zoals Regina Bendix ooit de geschiedenis van de volkskunde karakteriseerde in haar studie uit 1997 *In Search of Authenticity: The Formation of Folklore Studies*. Waarom heeft hij het anders zo vaak over de dreiging en het gevaar van het artificieel sturen van tradities? Hedendaagse etnologen geloven allang niet meer dat er onderscheid te maken is tussen zoiets als ‘fakelore’ en ‘echte’ folklore, zoals de Amerikaans folklorist Richard Dorson ooit beweerde. Cultuur is altijd in ontwikkeling en processen als folklorisering en festivallisering horen daar gewoon bij. Je kan er moraliserend over doen, mij lijkt het vruchtbaarder erover na te denken hoe er mee om te gaan. Het is daarbij een beetje ironisch dat Hafsteins eigen vakgenoten de eersten waren om in de negentiende eeuw de volkscultuur apart te zetten, als een afzonderlijke categorie die bescherming behoeftte.

Bij etnologen is er tegenwoordig het besef dat het bij ‘vererfgoedisering’ gaat om processen waar vele stakeholders bij betrokken zijn, ondermeer ook commerciële partijen en, waarom eigenlijk niet?, overheden. Waarom Hafstein overheden wil uitsluiten van dit proces is mij niet helemaal duidelijk. Mogelijk is hij een aanhanger van de stelling van de Nederlandse minister-president Mark Rutte, die ooit stelde dat ‘Zwarte Piet geen overheidszaak is’. Maar om de een of andere reden heb ik het vermoeden dat Hafstein bij een onderwerp als dit mogelijk wel voor overheidsingrijpen is.

Waar Hafstein in al zijn hoofdstukken het werkwoord ‘making’ centraal stelt (‘making lists’, ‘making communities’, enz.) lijkt hij te vergeten dat ook UNESCO immaterieel erfgoed ziet als een maakproces, waarin vele partijen participeren, niet in het minst de *communities* zelf die immaterieel erfgoed maken en willen doorgeven aan volgende generaties. Mijn grootste bezwaar tegen Hafstein is dat hij *communities* slechts kan zien als willoze pionnen in een machtspel van kwaadwillende *state parties* en niet als handelende actoren, die zelf willen of kunnen nadenken over de toekomst van hun tradities. Natuurlijk zijn er altijd belangen, niet alleen van staten maar ook van economische partijen, die het immaterieel erfgoed voor hun eigen doeleinden willen gebruiken. Het is de verdienste van het UNESCO Verdrag om hier enig tegenwicht aan te bieden en ook de makers van het immaterieel erfgoed een stem te geven. Dit aspect komt in het boek van Valdimar Hafstein onvoldoende uit de verf.

Beyond critical heritage studies

Volkscultuur is slechts iets om te bestuderen en niet om je mee te engageren, lijkt de stelling te zijn van Valdimar Hafstein, daarbij voorbijgaand aan

recente theorievorming rondom public folklore en de discussies rondom een concept als 'cultural brokerage'. Juist binnen de public folklore wordt uitgebreid gereflecteerd op de rol (en de ethiek!) van de cultural broker.¹ De theorievorming binnen dit domein laat zien dat er ook een andere benadering mogelijk is 'beyond critical heritage studies'. Hafstein positioneert zich graag als de kritische buitenstaander, die slechts observeert. Daarin past ook dat hij ooit zitting had in de IJslandse delegatie, die meebesliste over de toekomst van het UNESCO Verdrag, maar dat hij geen enkele keer ingaat op zijn eigen interventies, zo die er al waren. Enige kritische zelfreflectie was in dit verband op zijn plaats geweest. Barbara Kirshenblatt-Gimblett heeft de vermeende tegenstelling tussen 'zuivere' en 'toegepaste' vormen van wetenschap ooit getypeerd als een 'mistaken dichotomy'.² Etnologen kunnen vanaf de zijlijn kritiek leveren en alles afwijzen als een 'artificiële' ingreep. Ze kunnen ook meedenken over de grote maatschappelijke vragen van onze tijd en meehelpen met het vinden van oplossingen. Hoe bijvoorbeeld om te gaan met diversiteit en verschil? Met prangende vragen rondom het allesoverheersende toerisme? En hoe daarbij de communities een stem te geven en mee te nemen in het actieve maakproces van immaterieel erfgoed? Dat zijn vragen waarmee ik aan de slag wil, uiteraard op een kritische, reflectieve wijze. De toolbox die daarvoor ontwikkeld is binnen de Amerikaanse public folklore traditie biedt daarvoor nuttige handvaten.³

- 1 M. Jacobs, J. Neyrinck en A. van der Zeijden (ed.), 'UNESCO, Brokers and Critical Success (F)Actors in Safeguarding Intangible Cultural Heritage', in: idem, *Brokers, Facilitators and Mediation. Critical Success (F)Actors for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage*. Themanummer *Volkskunde* 115:3, 2014, p. 249-256.
- 2 B. Kirshenblatt-Gimblett, 'Mistaken Dichotomies', in: *The Journal of American Folklore*, Vol. 101, No. 400 (Apr. - Jun., 1988), p. 140-155.
- 3 Robert Baron, 'Public folklore dialogism and critical heritage studies', in: *International Journal of Heritage Studies* 22 (2016) 588-606.

PERSONALIA

Marc Jacobs (1963) is hoogleraar kritische erfgoedstudies in de Faculteit Ontwerpwetenschappen van de Universiteit Antwerpen en houder van de UNESCO leerstoel voor kritische erfgoedstudies en het borgen van immaterieel cultureel erfgoed aan de Vrije Universiteit Brussel.
marc.jacobs@uantwerpen.be

families en hun rol in de popularisering van wetenschap en technologie en de verspreiding van kennis en beeldcultuur. Ze is hoofdredacteur van FORUM+ voor onderzoek en kunsten (www.forum-online.be) en publiceerde boeken en in diverse tijdschriften.
nele.wynants@uantwerpen.be

Albert van der Zeijden (1957) is teamleider Kennisontwikkeling bij het Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland en onderzoeker Immaterieel Erfgoedstudies bij de Universiteit Utrecht. Binnen de Kennisagenda van het Kenniscentrum is controversieel erfgoed een van de onderzoeklijnen.
a.vanderzeijden@immaterieelerfgoed.nl

Nele Wynants (1981), kunsthistorica gespecialiseerd in de interacties tussen performance, media en wetenschapsgeschiedenis is verbonden aan de Université libre de Bruxelles. Ze is lid van de Jonge Academie en de Project Management Board van B-magic, een grootschalig onderzoeksproject over de toverlantaarn in België (www.B-magic.eu). In dat kader doet ze momenteel onderzoek naar de rol van de lantaarn in culturele uitwisselingen tussen Europese steden. Ze focust op rondreizende Belgische kermis-

Wetenschappelijk artikel

- Nele Wynants**, Wetenschap op de kermis - De verspreiding van technologie, kennis en spektakel in Belgische provinciesteden tijdens het fin-de-siècle 1

Essays

- Albert van der Zeijden**, D.J. van der Ven (1891-1973) als filmische pionier 35
- Marc Jacobs**, “Borgen van immaterieel erfgoed”, films en D.J. van der Ven 45

Sporen

- Albert van der Zeijden**, Making Intangible Heritage – Een kritiek op Valdimar Hafstein 53

Besprekingen

- *Monique Goulet (ed.), *Hagiographies VII – Histoire internationale de la littérature hagiographique et vernaculaire en Occident des origines à 1550* (Hans Geybels) 61
- *Joep Leerssen (ed.), *Encyclopedia of Romantic Nationalism in Europe* (Hans Geybels) 63
- *Aleksander Pluskowski (red.), *Ecologies of Crusading, Colonization and Religious Conversion in the Medieval Baltic* (Hans Geybels) 65
- *Johan Schimanski & Stephen F. Wolfde (red.), *Border Aesthetics Concepts and Intersections* (Bram De Ridder) 67
- *Han Sallie, Betsinger Tracy & Amy Scott, *The Anthropology of the Fetus* (Marc Jacobs) 71
- *Charlotte Waelde, Catherine Cummings, Mathilde Pavis & Helena Enright (eds.), *Research Handbook on Contemporary Intangible Heritage – Law and Heritage* (Marc Jacobs) 73
- *Charlotte Artese, *Shakespeare and the Folktale – An Anthology of Stories*, (Marcel Van den Berg) 79
- *Andrei Codrescu (ed.), *Japanese Tales of Lafcadio Hearn* (Marcel Van den Berg) 81
- *Stijn Praet & Anna Kérchy (ed.), *The Fairy-Tale Vangaurd – Literary Self-Consciousness in a Marvelous Genre* (Marcel Van den Berg) 84
- *Gerry Bowler, *Christmas in the Crosshairs* (Theo Fransen) 88
- *Lucas Catherine, *Het Dekoloniseringsparcours – Wandeling langs Kongolees erfgoed in België* (Eva Schaubroeck) 92
- *Maarten Bassens & Joris Van Grieken, *Bruegel in zwart en wit – Het complete grafische werk* (Stefaan Top) 96
- *Stefan Devoldere (ed.), *De blik van Bruegel – Reconstructie van het landschap – Bruegel’s Eye – Reconstructing the Landscape* (Stefaan Top) 99

- Summary* 101

- Personalia* 103

